

STEFANO BOTTONI

Magyar–román kapcsolatok, 1945–1990

A román–magyar kapcsolatok történetének súlypontját az államszocializmus korszakában mindvégig az erdélyi magyar kisebbség helyzete alkotta. Sajátos konfliktustörténet volt a szovjet tömbön belül, amelyet az 1980-as évekig nyilvánosan nem tematizáltak, de az egész korszakban mérgezte a két ország viszonyát, kudarcra ítélve a politikai, gazdasági vagy kulturális szintű együttműködést. A két ország jószomszédi együttműködése elvileg a kommunizmus egyik alapvető tételén, a proletár nemzetköziségen állt, ami a világ munkásságának összefogását, szolidaritását jelentette, a Magyarországgal kapcsolatban pedig a véglegesített trianoni határok magyar elfogadását. Az 1945 után hirdetett ároktemetés a lenini nemzetiségpolitikán alapult, amelynek célja a kisebbségi közösségek politikai integrációja, de nem kulturális asszimilációja. Az integratív kisebbségpolitika kifulladását követően az 1960-as évektől egyre érezhetőbbé vált, hogy a két ország szétfejlődik egymástól, és a korábban elfojtott nemzeti(ségi) kérdés előtérbe kerül. Románia világosan megfogalmazott, széles társadalmi konszenzust élvező nemzeti modernizációs projektet indított, amelyhez a Moszkvától folyamatosan távolodó és a nyugati világ kegyeit kereső külpolitika társult. Ezzel szemben az 1956-os forradalom utáni legitimációs válságban született Kádár-rendszer elsősorban szociális biztonságot ígért, ennek megteremtésével stabilizálta a társadalmat, s ezzel párhuzamosan a depolitizálás része volt a hivatalos antinacionalista közbeszéd. A két ország viszonyát leegyszerűsítve úgy is leírhatjuk, hogy míg a külpolitikában Bukarest került a legtávolabb Moszkvától, Budapest meg a nyolcvanas évekig ebben a Szovjetunió leghűségesebb követője volt, addig a belpolitikájában Magyarország került a legtávolabb a szovjet típusú társadalomszervezéstől, míg Romániában a homogenizáló államszocialista modell volt a meghatározó, erős nemzetiesítéssel. A magyar állampárt nem tudott mit kezdeni a kibontakozó román nemzeti kommunista projekttel. A rendkívül szűkre szabott magyar diplomáciai mozgástér egy Budapest–Moszkva–Bukarest háromszögben merült ki, amelyből általában a – minden látszat és elterelő művelet ellenére – a nyolcvanas évek közepéig az állampárti modell stabilitását felmutató, ideológiai kérdésekben dogmatikus román fél diadalmaskodott. Ráadásul a Moszkvától tartó magyar pártvezetés sok esetben indokolatlanul félt a lehetséges retorzióktól. A nemzeti kérdés tematizálásától (nemzeti függetlenség és -érdek; nemzeti közösség és hagyományok, határon túli magyarok) az 1956-os tapasztalatok

miatt óvakodó Kádár álláspontja Románia ügyében fokozatosan mozdult el a kezdeti érdektelenségből az 1968 utáni „csendes figyelésig”. Később a párt külügyi apparátusa, valamint a hazai és határon túli magyar eliticsoportok nyomására 1985–1986-tól kezdődően aktív külpolitikai ellentámadásba váltott. Ekkor már nemcsak Mihail Gorbacsov reformpolitikája, hanem a nyugati világban meghonosodott emberjogi diskurzus nyitott tágabb perspektívát a kisebbségvédelemnek. A nemzetközileg elszigetelt Nicolae Ceaușescu rendszere védekező álláspontba szorult, az 1988-tól kibontakozó menekültügyi válság pedig hidegháborús övezetté változtatta a két ország közötti határszakszt. A demokratizálódó Magyarország aktív szerepet játszott a keményvonalas román kommunista rendszer lejáratásában és a magyarországi külső minta hozzájárult az 1989-es romániai forradalom sikeréhez.

Átmenet és újratervezés, 1945–1947

A második világháborút követően a náci Németország oldalán 1944-ig harcoló Románia és Magyarország szovjet megszállás alá került. Geopolitikai helyzetük hasonló volt, mivel a nyugati hatalmak csak mérsékelt érdeklődést mutattak a balkáni térség iránt, és a világháború lezárásával elismerték a Szovjetunió döntő szerepét a térség újjáépítésében. Háborús szerepük szovjet megítélésében ugyanakkor komoly eltérés mutatkozott Románia javára. Az 1944. augusztus 23-án Bukarestben sikeresen végrehajtott politikai fordulat és az, hogy Románia átállt a szövetségesek oldalára, megszabadította az országot a Ion Antonescu marsall németbarát diktatúrájától, és lényegében eldöntötte Észak-Erdély hovartartozásának kérdését. Moszkvában korábban nyitottnak tekintették a román-magyar területi kérdést, és diplomáciai körökben nem tartották elképzelhetőnek egy autonóm vagy akár független erdélyi államalakulat létrehozását. A román kiugrás, az értelmetlenné váló magyar háborús szerep a németek oldalán (Arad ideiglenes visszafoglalása 1944 szeptemberében; a többhetes tordai csata), majd Horthy Miklós kormányzó sikertelen átállási kísérlete és a nyilasok hatalomátvétele október 15-én világossá tette a szovjet döntéshozók előtt, hogy kire támaszkodhatnak a két ország konfliktusában. 1944 őszén – 1919 után másodszor – jelentős román katonai kontingens vett részt az akkor már területi egységét elvesztő, frontterületté nyilvánított Magyarország megszállásában a szovjet Vörös Hadsereg oldalán. Az első világháborúhoz hasonlóan a román katonai jelenlét ideiglenes maradt, de számos helységben az elkövetett kegyetlenségek, önbíráskodások mély nyomott hagytak a kollektív emlékezetben. Ráadásul a román történetírás egészen a rendszerváltás utáni évekig felszabadító hadműveletnek tekintette Magyarország megszállását. Egyébként ugyanaz a hadsereg vonult végig Magyarországon át egészen Prágáig, amelyik 1941–1943 között részt vett Besszarábia és Transznyisztria brutális megszállásában. Moszkva tehát a két világháború közötti román-magyar határ helyreállításával hálálta meg Bukarest katonai hozzájárulását a győztes közép-európai hadjárat-

hoz. 1946. május 7-én szovjet javaslatra a Külügyminiszterek Tanácsának harmadik ülése semmisnek nyilvánította a második bécsi döntést. Észak-Erdélyt Romániának ítélték, miközben Bulgária megtarthatta Dél-Dobruzsát, a Szovjetunió Besszarábiát és Észak-Bukovinát.

Erdély kérdését Sztálin kifinomult politikai érzékkel kezelte. Területi szempontból elismerte Románia igényeit, de 1944 őszén határozott fellépéssel megakadályozta, hogy a visszaszerzett Észak-Erdélyben Bukarest kiterjedt etnikai tisztogatásba fogjon. A szovjet és román csapatok által visszafoglalt területen élő másfél millió magyar szülőföldjén maradhatott, amennyiben vállalta a kisebbségi sorsot. A szovjet stratégiában Erdély egyfajta pufferezónaként jelent meg, amelynek birtoklásával mindkét ország vezetését sakkban lehetett tartani. Annál is inkább, mert egészen 1946 őszéig a budapesti kormány területi revíziós álmokat dédelgetett, pedig már 1945 márciusában a Petru Groza baloldali román politikus kormányának beiktatásával egyértelművé vált, hogy Moszkva számára az egyetlen reális elképzelés Erdély Romániához tartozása, többnemzetiségű jellegének megtartásával. A következő két évben a Groza-kormány számos nyilatkozatot tett a határok „légiesítéséről” és egy román–magyar vámunió létrehozásáról. A konkrét lépések szintjén Bukarest a párizsi béketárgyalások során nem volt hajlandó elfogadni a kisebbségi jogok kollektív gyakorlását szavatoló „kódexet”. A román kormányzat – részben a jobboldalhoz húzó közvélemény hatására is – megelégedett azzal, hogy a másfél milliós erdélyi magyar közösség számára sokkal jobb életfeltételeket teremtsen, mint a korabeli csehszlovák vagy jugoszláv állam. A román óvatosságot az is táplálta, hogy Budapest nem adta fel a területi revízió gondolatát. A magyar Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának tervei alapján 1945–1946 között Budapest több ízben kezdeményezett határkiigazítást, és – döntően határ menti – magyar lakta területeket próbált visszaszerezni, de minden erőfeszítés eredménytelennek bizonyult. 1946 késő tavaszán még a korábban revízióellenes politikát folytató Magyar Kommunista Párt is beszállt a nemzeti legitimitációért folyó politikai versengésbe, és közvetlen tárgyalást folytatott a Román Kommunista Párt magas rangú képviselőivel. Rákosi Máttyás és társai azzal érveltek, hogy egy szűk határsáv átengedése is jelentősen növelné a magyar kommunisták belpolitikai mozgásterét a kudarcos 1945-ös választások után, és egyben megakadályozna egy nemkívánatos, Magyarországra irányuló menekülthullámot. Ekkor ugyanis már több százezer – részben Erdélyből, részben a többi elvesztett területről – elűzött vagy önkéntesen távozó korábbi magyar állampolgár menekült Magyarországra. Kommunistaellenes politikai beállítottságuk és nehéz társadalmi helyzetük kellemetlenül érintette az MKP belpolitikai mozgásterét. A szovjetek által támogatott román fél azonban mindvégig hajthatatlan maradt. A bukaresti kommunistáknak ugyanis hasonló belpolitikai problémát jelentett a másfél milliós erdélyi magyar kisebbség kezelése. A jelentős kulturális és nyelvhasználati engedményeken alapuló „lenini” nemzetiségpolitika számos kritikát kiváltott, nemcsak a román jobboldali ellenzékéből, hanem a kommunista párt nemzetibb szárnyából is. (E po-

litika lényege, hogy az adott nemzetiségi csoporton belül meghatározóvá váló hivatalos kommunista forradalmárok anyanyelvükön vezessék a közösség intézményeit, illetve hozzanak létre újakat a szovjet típusú társadalomátalakítás érdekében. Így a nemzetiségek lakta területeken hivatalos lehet a kisebbségi nyelvhasználat, oktatási és kulturális intézményrendszer, az etnikai arányoknak megfelelő kvótákat lehet érvényesíteni a pártban és az apparátusokban.) 1947-ig Erdély-szerre meghatározó maradt az erdélyi magyarok – és a magyar nyelvű, kultúrájú zsidók – szerepe a Román Kommunista Párt és államigazgatás kiépítésében. A számukra felkínált integrációs esély számos lojalitáspróbával járt. Az 1944 őszén alakult romániai Magyar Népi Szövetség vezetői is azzal szembesültek a következő években, hogy Bukarest egyszerű hatalmi transzmissziós szíjként tekint rájuk, miközben az erdélyi magyar tömegekben sokáig élt az az illúzió, hogy az ismételt kisebbségi sorsal járó diszkrimináció elkerülhető, amelyet az 1940 előtti Romániából jól ismertek. Az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés felgyorsította mindkét országban a kommunista hatalomátvételt, a kétoldalú kapcsolatokban pedig előtérbe került a Szovjetunióhoz való feltétlen igazodás.

Egypártrendszer és desztalinizáció, 1948–1955

1948 után Moszkva ideológiai és politikai irányítása alatt mindkét országban sztálini típusú államszocialista rendszer épült ki. Románia és Magyarország háborús vesztesként, katonailag megszállt, erősen korlátozott szuverenitással tagozódott be a formálódó szovjet rendszerbe. A hidegháborús viszonyok mesterséges egymásrautaltságot teremtettek két olyan ország között, amely évtizedekig ellenséges viszonyban élt egymással. A két kommunista párt és kormány gesztusok sorával (baráti látogatások, közös kulturális és sportesemények) igyekezett bizonyítani, hogy a „burzsoá-földesúri” rendszerekből örökölt nemzetiségi konfliktusok a nemzetköziség és testvériség elve alapján felszámolhatók. Ennek bizonyítására 1948. január 24-án román–magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötöttek Budapesten, majd augusztus 28-án ezt követte a szintén Budapesten aláírt személyforgalmat szabályozó egyezmény.

Sokasodtak azonban a közelmúltban le nem zárt kérdések – elsősorban az erdélyi magyarok nemzetiségi, állampolgársági és vagyoni sérelmei –, és megjelentek új, kifejezetten az egypártrendszer logikájához és a hidegháborús viszonyokhoz köthető viták. A szakirodalom „keleti vasfüggönynek” nevezi azt a konfliktusos állapotot, amely 1949-re állt be a szövetséges Románia és Magyarország között. Az országhatár átjárhatósága fontos volt számos gazdának, állattartónak és ingázónak. Az 1948. augusztusi határügyi egyezményt decemberben követő vízumegyezmény értelmében megszűnt a kishatárforgalom, és bezárták az addig működő határátlépő pontokat. 1954-ig a magyar és román hatóságok alig néhány tucat magánutazásra alkalmas vízumot

állítottak ki, és a két ország teljesen elszigetelődött egymástól. Családok száz-ezrei szakadtak szét a személyes találkozás lehetősége nélkül. Az 1950-es években nem sok lakásban volt telefonkészülék, a távkommunikáció levelezés, ritkább és sürgősebb esetekben távirat útján volt lehetséges. Paradox módon ugyanakkor Románia egész területén hozzá lehetett jutni magyarországi sajtótermékekhez, és az ország nagy részén fogható volt a Kossuth Rádió.

1948 decemberében megjelent a Román Munkáspárt (RMP) Központi Vezetőségének határozata a nemzetiségi kérdésről. A dokumentum először fogalmazta meg azt az ideológiai tételt, hogy a nemzetiségi kérdést – beleértve a korábban elszenvedett sérelmek orvoslását – alá kell rendelni a munkáshatalom fő feladatának, a proletárdiktatúra kiépítésének. Az 1950-es évek első felében súlyos megtorlásban részesültek azok a magyar nemzetiségű politikusok, pártaktivisták és értelmiségiek, akik a második világháborúban nem a területi revíziókban, hanem az erdélyi népek összefogásában és egy decentralizált román államban látták a magyar–román konfliktus megoldását. A magyar hatóságok a diplomáciai kapcsolatokban nem bővelkedő időszakban is pontos információkat kaptak a romániai helyzetről a bukaresti követségtől és az 1949–1955 között működő kolozsvári útlevélhivataltól. Érdemi kétoldalú konzultációra, válaszlépésekre azonban nem volt módjuk, sem indíttatásuk. A Magyar Autonóm Tartomány szovjet kezdeményezésre, Magyarország megkérdezése nélkül jött létre 1952 nyarán, és a tartomány magyar nemzetiségű vezetői közel egy évtized alatt egyetlenegyszer látogathattak el Magyarországra.

Az állam- és pártközi viszonyt több kölcsönös sérelem sújtotta akkor is, amikor a két ország irányított nyilvánossága példaértékű együttműködésről szólt. Kétoldalú tárgyalások alkalmával – például 1949 februárjában – a román fél egyértelmű szavakkal figyelmeztette partnereit a belügyekbe való be nem avatkozás elvének betartására, amikor a magyar delegáció szóvá tette a határátlépés ellehetetlenítését, vagy az erdélyi magyarokat érintő megtorlásokat. A legnagyobb horderejű kérdés azonban mindvégig a CASBI (Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice) rövidített néven ismert Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Pénztár maradt, amelyet 1945 februárjában állítottak fel Romániában, és állami kezelésbe utalt egy több száz millió dollárra becsülhető magyar és német eredetű vagyont. A rendelkezés nyomán a magyar állampolgárságú személyek, a magyar érdekeltségű vállalatok, vagy az Észak-Erdélyből elmenekült és kitelepített lakosok teljes ingó és ingatlan vagyona a CASBI felügyelete alá került. Megjelent a „vélelmezett ellenség” kategóriája, amely a magyar nemzetiségű román állampolgárookra vonatkozott, akik 1944. szeptember 12-én a trianoni Magyarországon vagy Észak-Erdélyben tartózkodtak; akik a front elől elmenekültek. Így kb. 30–35 ezer embert fosztottak ki. Korabeli becslések szerint kb. 200 millió dollár értékű magyar állami és magánérdekeltségű iparvállalatot, pénzügyintézetet, az észak-erdélyi magyarság ingó és ingatlan javait helyezték gondnokság alá, részben ebből finanszírozva Románia háborús jóvátételét a Szovjetunióknak. Az 1948-as államosítások lehetőségét biztosítottak volna államközi szerződésen alapuló kárrendezésre, de

az 1948–1949-es tárgyalások csúfos kudarcba fulladtak. Kiderült ugyanis, hogy a szovjetek jóindulatát élvező román fél semmilyen engedményre nem hajlandó. Többéves szünet után csak Sztálin halálát követően kötötték meg a magyar–román egyezményt a CASBI-törvény által lefoglalt javakról 1953. július 7-én. Az egyezmény látszólagos kompromisszumot tükrözött, mivel mindkét fél önként lemondott követeléseiről: Magyarország a Romániában működő, korábban magyar tulajdonú üzemekről és bányákról, Románia pedig a Budapesten 1870-ben bejegyeztetett Gozsdu Alapítvány javairól (többek között a Budapest VII. kerületi Gozsdu-udvarról). A Gozsdu Alapítvány egyébként tekintélyes vagyona a magyar fél által lemondott vagyon értékének töredékét tette ki, így az 1953-as egyezmény rendkívül hátrányosan érintette az országot.

Sztálin halálát követően, 1953 és 1956 között egyfajta „szétfelződést” figyelhetünk meg a két ország kapcsolatrendszerében. Magyarországon a desztalinizáció nemcsak belső hatalmi harcot eredményezett, hanem elérte a társadalom széles rétegeit, és elindította az októberi megmozdulásokhoz vezető folyamatot. Romániában ezzel szemben a Gheorghe Gheorghiu-Dej vezette Munkáspárt külpolitikai mozgásterének kiszélesítésére használta az ország felvételét az ENSZ-be és a nemzetközi enyhülés első jeleit, amikor 1955-ben felvetette, hogy vonják ki a szovjet csapatokat az 1944 óta megszállás alatt álló országból. A korlátozott nyitás felszínre hozta a korábban elfojtott konfliktusokat. Erdély és a nemzetiségi kérdés „felfedezése” a hivatalos magyar nyilvánosságban (sajtó és irodalom; tananyagok; forgalomba kerülő térképek) ingerült reakciókat váltott ki Bukarestben. A román pártvezetés nacionalizmussal és burkolt revizionizmussal vádolta a Nagy Imre-kormányt, a levéltári adatok azonban azt bizonyítják, hogy Rákosi még keményebb álláspontra helyezkedett volna Románia ügyében, de nem mérte fel Moszkva rosszállását az olyan törekvésekkel szemben, amelyek veszélybe sodorhatták a keleti tömb stabilitását.

Az egyetlen pozitív fejlemény az utazási korlátozások jelentős enyhítése volt, ami illeszkedett a szovjet tömbön belüli általános lazításba és kölcsönös nyitásba, valamint a titói Jugoszláviával Hruscsov által kezdeményezett megbékélésbe. Hosszú tárgyalások után a két kormány megállapodott az egyszerűsített határátlépés bevezetéséről, és a két ország állampolgárai 1956. augusztus 15-től vízum és útlevél nélkül – csupán érvényes személyes igazolvánnyal – léphették át a határt. Becslések szerint az októberi forradalom kitöréséig több ezer magyar, illetve román állampolgár használta ki a megegyezés adta lehetőségét.

1956–1964: forradalmi sokk és kölcsönös bezárkózás

Az 1956-os forradalom véget vetett az óvatos közeledésnek. A magyarországi események miatt az RMP Politikai Bizottsága már október 24-én szigorú intézkedéseket hozott. Hírzárlatot rendeltek el Magyarországról, felduzzasztották a határőrség létszámát, és a hadsereg gyorshadtesteit riadókézsültségbe helyezték. A pártvezetés néhány prominensét „kormánybiztosi” jogkörrel a nem-

zetiségek lakta tartományokba küldték. Október 27-én az RMP négyfős válságparancsnokságot állított föl. Az Emil Bodnăraş vezette testület széles körű jogosítványokat kapott, beleértve a tűzparancs kiadását és a szükségállapot kihirdetését is. A magyar forradalom Bukarestben, Kolozsváron és elsősorban a határ menti Temesváron váltott ki megmozdulásokat. Temesváron október 30-án több ezer hallgató nagygyűlést szervezett a Múegyeten, amelyen szolidaritását fejezte ki a magyar forradalommal, elítélte a szovjet beavatkozást, és Romániában is reformokat követelt. A gyűlés közben az állambiztonság körbevette az épületet, letartoztatták a szervezőket és a résztvevők nagy részét. Másnap letartóztatott diáktársaik kiszabadításának követelésével több mint ezer egyetemi hallgató vonult a város központjába, de a belügyesek az épp üresen álló kisbecskereki szovjet laktanyába internálták és két hét után engedték szabadon őket. A nyílt lázítással vádolt szervezőket ugyanakkor a temesvári katonai törvényszék többéves börtönbüntetésre ítélte.

Az 1956-os forradalom román párt- és állambiztonsági értékelésében már az első napoktól megjelent a nacionalizmus, sőt az Erdéllyel kapcsolatos területi követelés, mint a rendszerellenes megmozdulások egyik mozgatórugója. Az interpretáció hamis vagy félreértelmezett tényekből állt össze, de magyarázatot nyújt Románia kiemelkedő szerepére a forradalom leverésében, majd a magyarországi helyzet „konszolidálásában”.¹ 1956. november 1-jén Hruscsov bukaresti villámlátogatása alkalmából az RMP vezetése kiállt a második intervenció mellett, és felkínálta segítségét a szovjet vezetésnek – ez lett volna Románia harmadik katonai beavatkozása Magyarország területén kevesebb mint 40 év alatt. Hruscsov nem fogadta el Bukarest ajánlatát, de a következő hónapokban Moszkva több jelentős feladattal is megbízta a lojálisnak mutakozó, belső stabilitását megtartó balkáni országot. November 23-án Romániába szállították az előző napon a budapesti jugoszláv nagykövetség elől elrabolt Nagy Imrét és társait. A Nagy Imre-csoportot az elkövetkező másfél évben a Bukarest melletti Snagovban tartották fogva. Ezzel egy időben Gheorghiu-Dej Budapestre látogatott, és még a szovjet szövetségi rendszerhez tartozó országok között is példátlan hosszúsággal szólalt fel az MSZMP vezetőségi ülésen, gyorsabb és erőteljesebb rendteremtést követelve a magyar hatóságoktól. A kiadott közös nyilatkozat szerint az „ellenforradalom” győzelme Európa békéjét veszélyeztető tűzfészekké változtatta volna Magyarországot. Románia az addig teljesített segítségen kívül 60 millió rubeles támogatást nyújtott a Kádár-vezette Magyarországnak. Ezenfelül Bukarest, magyar nemzetiségű vagy magyarul is jól beszélő állambiztonsági tisztek ideiglenes Magyarországra telepítésével, segítséget adott a magyar belügyi elhárítás újjáépítéséhez.

1957 és 1963 között intenzív belügyi együttműködés határozta meg a két ország politikai kapcsolatát. Az 1950-es évek elején ez két területre korlátozódott: a második világháború alatt kompromittált személyek, elsősorban az 1940–1944 között Észak-Erdélyben aktív, majd onnan eltávozott, s azóta Magyarországon

1 Lásd Bencsik Péter és Mitrovits Miklós fejezetét a magyar–csehszlovák kapcsolatokról e kötetben.

vagy ismeretlen helyen tartózkodó volt csendőrök, katonatisztek felkutatására és kiadatására, valamint a volt hadifoglyok ellenőrzésére. A belügyi kooperáció intézményesülése egyértelműen az 1956-os forradalomhoz köthető. A gyakori politikai konzultációk és a Nagy Imre-ügy „megoldásában” tapasztalható együttműködés, valamint a román és a magyar Belügyminisztériumban párhuzamosan végrehajtott átszervezések, fontos kinevezések egybeesése (a megtorlást levezénylő Biszku Béla és Alexandru Drăghici belügyminisztereket szinte egyszerre nevezték ki 1957 márciusában) arra enged következtetni, hogy a magyar–román belügyi együttműködés intenzívebbé vált. A két társszerv érintkezése ekkor nem csak szovjet irányítás vagy közvetítés mellett történt, mint a második világháború utáni időszakban, noha a levelezés továbbra is orosz nyelven folyt. A kapcsolatfejlesztésben kulcsszerepet játszott a magyar forradalom résztvevőinek felkutatása és elítélése. A két BM az „ellenforradalmi” eseményekbe keveredett és a magyarországi kapcsolatokkal rendelkező, már letartóztatásban lévő román állampolgárokról is rendszeresen cserélt információt. Az intézkedés több esetben súlyos bírósági ítélethez vezetett.

1958. október 30-án Harangozó Szilveszter és a belső elhárítás akkori vezetője, Hollós Ervin kérésére a Securitate kihallgatói Lakó Elemért és Varró Jánost, a kolozsvári Bolyai Egyetem augusztus 26-án őrizetbe vett oktatóit faggatták Czine Mihály irodalomtörténészről, aki 1956-ban ösztöndíjas aspiránsként járt Kolozsváron, és megismerkedett a két fiatal erdélyi pályatárssal. A két irodalomtörténészt végül 1959-ben 18 és 16 év börtönre ítélték; Czine Mihályt ez ügyben a magyar politikai rendőrség nem zaklatta. Az állambiztonsági együttműködés csúcspontja 1960–1962 közé datálható, amikor a Püski Sándort és társait érintő nyomozás során Domokos Pál Péter, Bodor György, Vita Sándor és más „jobboldalinak” bélyegzett – erdélyi származású és 1944 óta Magyarországon élő – értelmiségieket kétoldalú megfigyelés alá vontak, ami végül perrel és súlyos börtönbüntetésekkel zárult.

Diplomáciai téren kulcsfontosságúnak bizonyult 1958. február 20–28. között a Kádár János vezette magyar párt- és kormányküldöttség rendkívül félresikerült romániai látogatása. A román részről aprólékosan előkészített és politikailag átgondolt országos körút célja az volt, hogy a magyar (és erdélyi magyar) közvélemény előtt egyértelművé tegye: Budapestnek nincsenek területi követelései Romániával szemben, és a nemzetiségi kérdést a másik ország belügyének tekinti. Az esetleges kihívásokra nem felkészült magyar delegáció több ízben a román fél által elvárt és a megnyugtatót szolgáló kijelentéseket tett nyilvános fórumokon és a február 26-án elfogadott közös nyilatkozatban arról, hogy Romániában a kisebbségi kérdés megoldottnak tekinthető, Magyarországnak nincs semmilyen területi követelése, és Budapest „belügynek” tekinti az erdélyi magyarság ügyét. A nagyvonalú kijelentések alapul szolgáltak az egyre keményebb fellépésre a magyar kisebbséggel szemben. 1959–1960-ban dőlt el a kolozsvári magyar egyetem, a magyar nyelvű oktatási hálózat vagy a Magyar Autonóm Tartomány sorsa, és az erdélyi nagyvárosok románosításának üteme is jelentősen felgyorsult. A szovjet csapatok 1958-ban kivonultak

Romániából, és 1964 decemberéig a belügyi szervek mellett működő szovjet „civil” tanácsadók is távoztak.

Az erdélyi kérdést másodrendű ügyként kezelő, a proletár internacionalizmus talaján álló korabeli kádári politika azonban csak részben magyarázza a román kisebbségpolitika változásait. A mélyebb okok inkább a román belpolitikai mozgásokban keresendők. 1956 után Gheorghiu-Dej rendszere a társadalom és az anyagi szükségletek feletti állami ellenőrzés megerősítésével tudta kivédeni a desztalinizációt. Ideológiai legitimációs forrásait a román kommunista rendszer néhány év leforgása alatt gyökeresen megváltoztatta. Szakított a lenini–sztálini nemzetiségpolitikával, és a társadalmi kohézió forrását egy nemzetiesítő projekt megvalósításában találta meg. A román kommunista párt és rendszer elemzésében Vladimir Tismăneanu politológus egyenesen szovjetellenes sztálinizmusról beszél az ideológiai és külpolitikai „különutasságot” vizsgálva. Fontos megemlíteni, hogy az 1960-as években látványossá vált a két ország eltérő nemzetközi pozíciója, és ezzel párhuzamosan a kétoldali kapcsolatrendszer kiegyensúlyozatlansága. Míg a kádári Magyarország erősen függött a Szovjetunió támogatásától, és teljes körű diplomáciai elismertségét csak 1963-ban nyerte vissza, miután az ENSZ Közgyűlésének napirendjéről lekerült az 1956 óta tárgyalt „magyarkérdés”, Románia már az 1960-as évek első felében vitába szállt a Szovjetunióval a KGST-n belüli integrációs, munkamegosztási és fejlesztési tervek és a katonai együttműködés kérdéseiben. Ezzel párhuzamosan Bukarest – szem előtt tartva gazdasági érdekeit – szorosabbra fűzte diplomáciai kapcsolatait az Egyesült Államokkal és több nyugat-európai országgal. Nem meglepő tehát, hogy 1964-től a két ország közötti belső elhárítási és hírszerzési szintű együttműködés is megszűnt.

A rendszerváltásig a két szocialista ország állambiztonsági gépezetei egymással párhuzamosan, majd az 1980-as évek végén egymással szemben működtek, annak ellenére, hogy Románia és Magyarország egyazon szövetségi rendszer tagja maradt. Tipikus példaként említhetők a titkosszolgálatok által gyakran mesterségesen gerjesztett konfliktusokra Péter János magyar külügyminiszter bukaresti tárgyalásai 1964 júniusában. A román fél sérelmezte, hogy a magyar–román határforgalom kiszélesedése folytán Erdélyben megforduló magyar állampolgárok nacionalista hangulateltetésben vettek részt. Hozzátették, hogy a – minden alapot nélkülöző – folyamatos híresztelések Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolásáról Hruscsov közreműködésével feszültséget keltenek a román lakosság körében. A magyar diplomáciai válasz erőtlen és elhárító jellegű maradt.

Az egymás meg nem értéséhez a már korábban elindult belpolitikai szétfejlődés is döntően hozzájárult. Magyarországon a fokozatos ideológiai nyitás együtt járt a szabadabbá váló nyilvánossággal és a (nyugati) utazások, a nyugati kapcsolatok fenntartásának megkönnyítésével. Mindezt a román fél nem spontán folyamatként kezelte a tárgyalások során, hanem mint az Magyar Szocialista Munkáspárt által ellenőrzött, sőt irányított jelenséget. Itt fontos megjegyezni, hogy az 1960-as években a romániai stabilitás épp annak volt

köszönhető, hogy Gheorghiu-Dej sikeresen írta felül a desztalinizációt, így maradhatott meg a sztálinista társadalomirányítási és hatalomszervezési modell, amelyet Gheorghiu-Dej és utódja, Nicolae Ceaușescu a saját modernizációs út megvalósítása érdekében használt.

1965–1977: folytonosság és töréspontok

Nicolae Ceaușescu hatalomra kerülésével 1965 márciusában új szakasz nyílt a román nemzet- és államépítési folyamatban, ami erősen hatott a román–magyar kétoldalú relációra is. Ceaușescu ugyanis nemcsak folytatta, hanem társadalmi szinten is kiterjesztette az 1950-es évek végén kibontakozó modernizációs tervet, amelynek alapja egy „organikus” és nemzeti (azaz román) társadalom volt. Ezzel szemben a kádári szocializmusmodell „plebejus” nemzetfelfogása az életszínvonal folyamatos növelésén alapult, amit Kádár a társadalmi-politikai stabilitás fenntartásával, a mindennapi élet ideológiamentességével, a magánélet privatizálásával kívánt elérni.

A két szemben álló szocializmusmodell meghatározta a két ország külpolitikai beágyazottságát és a kétoldalú kapcsolatok alapvető sikertelenségét is. A hatvanas és hetvenes években állandósult diplomáciai séma alapján a magyar fél folyamatosan kezdeményezte a kétoldalú kapcsolatok erősítését (határ menti forgalom élénkítése, turizmus liberalizálása, művelődési és tudományos csereprogramok), felhasználva a kétnyelvű erdélyi magyar nemzetiség „hídverő” szerepét. Ezzel szemben Románia kizárólag a gazdasági együttműködésben látott potenciált, de ehhez hiányoztak a közös projektek és kezdeményezések, részben a két ország természeti adottságai, részben pedig a párhuzamos fejlődés, az eltérő stratégiai érdekek miatt. A témát kutatók szerint a kádári Magyarország nem tudott versenyezni a nyugati orientációjú román diplomáciával és gazdaságpolitikával. Ceaușescu sosem változtatta Romániát második Jugoszláviává, de 1967–1968-ban megtörte a keleti tömb belső egységét: előbb Nyugat-Németország diplomáciai elismerésével, majd Izrael erkölcsi és politikai támogatásával a Szovjetunió által diktált bojkottal szemben, végezetül a Csehszlovákia elleni katonai intervencióból kimaradva. Bukarest 1972-ben csatlakozott a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz, majd 1974-től jelentős vámkedvezményt kapott az Európai Gazdasági Közösségtől és 1975-től az Egyesült Államoktól is. Ceaușescu tehát elérte azt, amit a kádári vezetés is kívánatosnak tartott volna, de Moszkva vétójába ütközött. Míg Csehszlovákiával a gazdasági együttműködés sokáig kompenzálta a magyar nemzetiségi feszültségeket, Romániával megfelelő szintű gazdasági együttműködés sem alakult ki.

Apró közeledési lépésként jegyezhető fel 1967 őszén a vízummentességről szóló kormányközi egyezmény aláírása. Ezt követően rohamosan nőtt a kétoldalú személyforgalom: 1965-ben még 69 500 beutazó turistát regisztráltak Romániából, 1970-ben 117 100-at, 1975-ben pedig 121 900-at. Magyarországról

Romániába 1965-ben 67 400, 1970-ben 98 000, 1975-ben pedig 234 000 turista utazott ki. Nagylaknál új, ideiglenes közúti határátkelőt nyitottak az addig folyamatosan üzemelő biharkeresztesi mellett. 1977 novemberében egy új kishatárforgalmi megállapodás is hatályba lépett. Eszerint a kishatárforgalmi sáv 20-20 kilométer széles, az érintett települések lakói évente 12 utazásra vehették igénybe az engedélyt, hat napig tartózkodhattak a másik országban, amit indokolt esetben tíz nappal meghosszabbíthattak. A magyar erőfeszítések ellenére a határ menti romániai városok (Arad, Nagyvárad és Szatmárnémeti) nem kerültek be a sávba. Az egyéni utazások részleges liberalizálásával a Romániába irányuló „hátizsákos” turizmus is elindult. Az ínséges nyolcvanas években a hátizsákos turisták juttatták el erdélyi ismerőseiknek a hiánycikknek számító gyógyszereket vagy a hozzáférhetetlen magyarországi kiadványokat (zene, irodalom stb.). A zömében vonattal érkező magyarországi vendégek magánszemélyeknél (rokonok, barátok, alkalmi ismerősök) szálltak meg, megkerülve a hivatalos turistaútvonalakat és az ezzel járó hatósági ellenőrzést. A jelenség fiatalok ezreivel ismertette meg Erdélyt, az erdélyi magyarokat és az erdélyi kérdést, és jelentős aggodalmat keltett a román hatalomban. Egy 1974 decemberében megjelent törvényerejű rendelet romániai magánszemélyeknek megtiltotta külföldiek elszállásolását az elsőfokú rokonok kivételével.

A barátságatlan lépéssorozat az 1971–1974 között végbement román belpolitikai megszorításhoz köthető. 1971 nyarán Ceaușescu hosszú látogatást tett Kínában és Észak-Koreában. A visszaérkezése után megjelent úgynevezett „júliusi tézisek” véget vetettek az egyes társadalmi csoportokkal 1968-ban elindult kiegyezésnek, az intézményi pluralizációnak. Ezzel kezdetét vette Bukarestben az úgynevezett „kis kulturális forradalom”. A 17 pontból álló tézissor, amely *a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom* programjává vált, meghirdette a településrendezést (faluösszevonások) és az iparosítást (beruházások növekedése, a fogyasztás visszafogása), bírálta a kispolgári megnyilvánulásokat, a kozmopolitizmust, a dekadens zenét, a szeszital-fogyasztást a fiatalok szórakozóhelyein, a román szocialista szellemiségtől idegen gondolatokat terjesztő tévéműsorokat. A tézisek megerősítették a párt vezető szerepét és minden *dolgozó ember* kötelezettségét, hogy végrehajtsák annak feladatait. Az 1971-es román belpolitikai fordulat a román–magyar kapcsolatrendszerben is törésvonalat jelentett. A feszültség növekedéséhez hozzájárult a szovjet tömbön belüli bizalmi válság, amit a román jelenlét nélkül 1971-ben megtartott „krími találkozó” is jelzett. Moszkva ellenezte a román–kínai közeledést, és nem nézte jó szemmel az erősödő nacionalizmust, de a magyar gazdasági reformfolyamatokat is ugyanúgy bírálta.

A határátlépéssel kapcsolatos nehézségek és a Romániában tartózkodó magyar állampolgárok megfigyelése, zaklatása, egyre gyakoribb kiutasítása válaszlépésre sarkallta a magyar pártvezetést. Válaszul az 1971-es bukaresti belpolitikai fordulatra Kádár János, okulva az említett 1958-as megalázó romániai látogatásból, 1972-es bukaresti útja alkalmával elmondott beszédében a román vezetésnek és a szovjeteknek is azt üzentte, hogy Magyarország nem

közömbös a határon túli magyarok sorsa iránt. 1975 júliusában a Helsinkiben zajló Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEE) záróülésén Kádár János minden korábbi megnyilvánulásánál világosabban utalt Trianon fájdalmas szerepére. Mivel Románia is aláírta az emberi jogok tiszteletben tartását garantáló szerződés „harmadik kosarát”, a kétoldalú kapcsolatokat egyre inkább a be nem tartott emberi és kisebbségi jogok körüli viták befolyásolták. A magyar állampárt külügyi és kulturális apparátusa részletesen feltérképezte az MSZMP számára Magyarország szomszédságpolitikáját, és a Politikai Bizottság 1976 decemberében elfogadott határozata kezdeményezőbb magyar szerepet és a kétoldalú kapcsolatok intenzívebbé tételét javasolta Romániával szemben.

A régóta tervezett, végül 1977. június 15–16-án megtartott debreceni-nagyváradai Kádár–Ceaușescu-csúcstalálkozó fordulóponthoz jelenthetett volna a két ország kapcsolatában. A magyar fél korábban nem tapasztalt tudatossággal készült az eseményre, és visszautasította Ceaușescu azon szándékát, hogy Budapesten fogadják. Így jelölték meg helyszínül a két határközeli várost. A feszült légkörben zajló négyszemközti megbeszélést követően a felek közös (nem kötelező érvényű) nyilatkozatot írtak alá a gazdasági és kulturális együttműködés bővítéséről, valamint a kolozsvári magyar és debreceni román konzulátus felállításáról, amire végül 1980-ban került sor. Nem közeledtek azonban az álláspontok a magyar kisebbség helyzetének értékeléséről: Kádár a nemzetiségek „híd” szerepét (kettős kötődését és közvetítő potenciálját) hangsúlyozta, Ceaușescu szerint a nemzetiségek helyzete az adott ország belügye. A probléma azonban mélyebb eredetű volt. A román pártállamnak sikerült ugyanis konszolidálnia a hatalmát, de az 1970-es évek derekán kénytelen volt szembenézni az új szocialista nemzetállam modernizációs igényeivel. Az önálló gazdasági modernizációs projekthez azonban külső tőkét Bukarest előbb a szovjet típusú társadalomépítéstől kapott a szerkezeti adaptáció időszakában, majd a hatvanas években a birodalmi munkamegosztás elfogadása helyett „különutas” politikát választott, amely nem párosult belső nyitással és gazdasági reformmal. Miközben az 1980–1981-es hitelválság és pénzügyi csőd után a nyugati pénzvilág fejlődő országgént kezelte Romániát, és elvárta a korábban felvett – időközben megdrágult – hitelek visszafizetését, stabilitása érdekében a kommunista rendszer csak megszorításokkal tudott élni. Ez viszont fokozta a társadalmi elégedetlenséget, még ha Romániában egészen 1989-ig szervezett ellenzéki erőkről nem beszélhetünk is.

Hidegháború a szovjet tömbön belül, 1978–1986

A hetvenes évek végén a Romániával kialakult viszony súlyos problémát jelentett a magyar párt- és államvezetés számára. Az egyre nyíltabban Nyugat felé orientálódó Kádár-rendszerben a nemzeti szimbólumok és a nemzeti hagyományok (néptánc, önképzőkörök, külhoni irodalom felfedezése), azaz

az emlékezet-nyilvánosság fontos szerepet töltött be a mindennapokban, mivel ezeken keresztül az egyének informálisan is azonosulni tudtak egy nemzeti közösséggel. A Kádár-rendszer legitimitását egyúttal javította az összehasonlítás Romániával (vagy Csehszlovákiával), ahol a magyar modell fogyasztói fölénye a nyolcvanas évekre egyértelművé vált.

Az MSZMP felső vezetése ismerte a hetvenes évektől folyamatosan készülő és a határon túli magyarok helyzetét nagy részletességgel tárgyaló kutatásokat, helyzetjelentéseket, szociológiai felméréseket a magyar nemzettudatról, a történelmi ismeretekről, a szomszédos államokról kialakult képről. A magyar történettudomány átértékelte a Habsburg-korszakot, beleértve a dualizmus korát, és a 19. századot minden kritika ellenére a magyar társadalmi és gazdasági progresszió időszakának tekintette, ami a trianoni békeszerződés burkolt kritikájaként értelmezhető. Ezek az ismeretek, viták egészen 1977-ig jórészt nem kerültek be a nyilvános közbeszédbe, a sajtóba. Mérföldkönek számított a kölcsönös üzengetésben Illyés Gyulának az 1977. karácsonyi és 1978. január 1-jei *Magyar Nemzet*-ben közreadott „Válasz Herdernek és Adynak” című, kétrészes esszéje, s az erre érkező durva román válaszok az irodalmi és politika szférájából. Miközben elítélte a polgári nacionalizmust, az MSZMP kidolgozta a szocialista nemzetre, majd a kisebbségek „híd” szerepére vonatkozó koncepciót. Nem utolsósorban, a hatvanas évektől kezdve a Bukarestben szolgáló magyar diplomaták pontos, naprakész információkat közvetítettek a romániai helyzetről, beleértve az egyre nyíltabban diszkriminatív nemzetiségpolitikai intézkedéseket. Ceaușescu valósággal sokkolta az Emberi Jogok Romániában Bizottság (Committee for Human Rights in Rumania, CHRR) nevű szervezet által 1978 júniusában szervezett washingtoni tüntetés, amely beárnyékolta második amerikai útját, és előtérbe állította az erdélyi magyar kisebbség ügyét.

A magyar állampártban ekkor már végbement egy generációváltás, és a külpolitikával foglalkozók között egyre többen beszéltek idegen nyelveket, vagy nyugati tapasztalatokkal is rendelkeztek. Különösen fontos volt az MSZMP KB Külügyi Osztálya és a szomszédos országokban szolgáló karrierdiplomaták szerepe, akik érzékelték a német vagy osztrák szociáldemokráciához, vagy a titói Jugoszláviához való közeledés lehetőségét, valamint a nemzetközi kisebbség- és emberjogi dinamikákat. Megjelent továbbá egy külső (a hivatalos magyar körök által „rendszerellenesnek” bélyegzett) viszonyítási pont is: a demokratikus ellenzék és nemzetközi kapcsolathálózata. Meghaladva a korábbi „híd” elméletet, a fiatal rendszerkritikusok (köztük az egyetlen romániai szamizdat, az 1981-ben megjelenő *Ellenpont* szerkesztői, vagy a Limes-kör értelmiségi vitaforum) azt hirdették, hogy a szocializmus keretei között nem lehet a nemzetiségi kérdést kezelni. Az USA-ból operáló CHRR (1984-től Hungarian Human Rights Foundation, HHRF) földalatti hálózatot tudott kiépíteni Romániában, együttműködve a magyar demokratikus ellenzékkel. A budapesti kormányzat viszont nem kívánt együttműködni az erősen antikommunista, az erdélyi kérdésben pedig radikális álláspontot képviselő észak- és dél-amerikai magyar emigrációval. A magyarországi politikai körökben egyre gyakrabban hangsúlyoztatott

„törődést” azonban nem követték határozott, konzekvens politikai lépések az 1980-as években. A magyar pártvezetés inkább üzenetértékű intézkedésekkel jelezte elégedetlenségét a román félnek. Az 1978 és 1982 között Bukarestben szolgáló magyar nagykövet, Rajnai Sándor nem karrierdiplomataként, hanem egyenesen a polgári hírszerzés éléről érkezett a román fővárosba. A román vezetést azonban nem Rajnai magyar állambiztonsági háttere aggasztotta, sokkal inkább beágyazottsága a szovjet felső körökben. Rajnai gyakran látogatott el a magyar lakta régiókba, és látványos támogatást biztosított az ott élő magyar értelmiségnek. Egyik utolsó nagyköveti jelentésében, 1982 februárjában arról értesítette a magyar hatóságokat, hogy Romániában központi utasítás alapján korlátozni fogják Magyarországgal a kapcsolattartás lehetőségét. A szerkesztőségek Magyarországgal kapcsolatos anyagot csak akkor közölhetnek, ha utasítást kapnak rá, a tömegtájékoztatóban dolgozók pedig sem hivatalos, sem magánjellegű látogatásra nem utazhatnak a szomszédos országba.

A nyolcvanas években a kétoldalú kulturális kapcsolatok a minimumra zsugorodtak, és szigorúan protokolláris jelleget öltöttek. Erdélyi magyar írók és művészek egyre ritkábban kaptak a román hatóságoktól fellépési vagy közlési lehetőséget Magyarországon, és a korábbi nyitás eredményei – például az 1971-ben, a többi szocialista országhoz képest legutolsóként létrehozott Román–Magyar Történész Vegyesbizottság – sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Míg a projektben részt vevő magyar történészek szakmailag szabadon tevékenykedtek, addig a román szakemberekkel szemben egyértelmű volt a nemzetpolitikai és ideológiai elvárás. A történészbizottság utoljára a nyolcvanas évek elején ülésezett, majd a rendszerváltásig egyik fél sem kezdeményezte a testület összehívását. A múlt és a nemzeti önazonosság körüli viták a politikai kapcsolatok tartalmát is meghatározták.

Az alfejezetben tárgyalt időszakban 1982–1983 egyfajta belső törésvonalat képvisel. 1982 áprilisában – miközben a román hatóságoknak még nem sikerült felszámolniuk az *Ellenpontok* című szamizdatot – megjelent Bukarestben Ion Lăncranjan író könyve Erdélyről, amelyben a szerző Kádár János ellen indított, személyeskedéstől sem mentes, politikai támadást. A könyv óriási felháborodást keltett Magyarországon, és az állampártot is a korábbiaknál élesebb válasza indította. A nyolcvanas évek elejére már elkészült a magyar történettudomány meghatározó vállalkozása, a háromkötetes *Erdély története*, amelynek megírására a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete még 1975-ben kapott felhatalmazást – a bizalmas döntésről a román elhárítás ügynöki jelentésekből heteken belül tudomást szerzett. A politikai vezetés évekig vonakodott engedélyezni a tudományos igényességgel megírt, de jelentős politikai üzenetet is tartalmazó kötet sorozat kiadását, amely végül 1986 novemberében jelent meg, és óriási üzleti sikernek bizonyult (az első kiadás több tízezer példányban fogyott el). A politikai felhatalmazást a román–magyar kapcsolatok drámai romlása kényszerítette ki, de a döntésben a Romániában kiadott, gyakran nyugati nyelvekre is lefordított és külföldön terjesztett – Magyarországot és személyesen Kádár Jánost dehonesztáló – propagandakiadvá-

nyok szintén szerepet játszottak. Az sem elhanyagolható körülmény továbbá, hogy 1985-ben Mihail Gorbacsov személyében olyan vezető került a Szovjetunió Kommunista Pártjának élére, aki elítélte Ceaușescu szélsőséges nacionalizmusát, és a román–magyar konfliktusban óvatosan ugyan, de Magyarország oldalára állt.

Nyílt konfrontáció nemzetközi szintéren, 1987–1989

Az *Erdély története* magyarországi kiadása szimbolikus fordulópontot jelentett a két ország már korábban sem baráti kapcsolatában. 1987-től ugyanis a magyar–román ellentét nemcsak a bilaterális kapcsolatok befagyasztásában jelentkezett (az aradi csúcstalálkozót leszámítva a magyar fél minden felsőbb szintű érintkezést elutasított a Ceaușescu-féle vezetéssel), hanem egyre inkább a nemzetközi porondon zajlott, az Egyesült Államok Kongresszusa és a nyugat-európai kormányok előtt, vagy éppen az ENSZ különböző testületeiben és az EBEÉ utókonferenciáin, mi több, a Varsói Szerződés rendszeres találkozóin is. A hivatalos magyar álláspontban bekövetkezett változás jelét sokan éppen azon a bécsi EBEÉ-találkozón észlelték 1987 februárjában, amelyen Budapest előzetes egyeztetés nélkül csatlakozott a nemzeti kisebbségek témájában beterjesztett jugoszláv és kanadai javaslatához. A lépés heves tiltakozást váltott ki nemcsak a román, hanem a szovjet és a bolgár képviselőkből is, akik a szocialista tábor egysége megbontásának tartották a magyar különvéleményt. A nemzetközi közvélemény megnyerése érdekében a magyar diplomácia és állambiztonság (a kettő nehezen választható szét, mivel a legfontosabb nyugati fővárosokban szolgáló külügyi apparátus jelentős része kettős státusszal rendelkezett) határozottabban vetette fel Románia felelősségét, partnereik pedig egyre nagyobb számban fejezték ki egyetértésüket. 1987 tavaszán az amerikai törvényhozás nagy többséggel elfogadta a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elvének hat hónapos felfüggesztését Romániával szemben, de Ronald Reagan végül a kedvezmény ismételt megadásának szándékáról tájékoztatta a törvényhozást. A büntető intézkedés elnöki felülbírálatát nem a román kommunista rendszer „megtérésébe” vetett bizalom, hanem kizárólag stratégiai indokok motiválták. Az Egyesült Államok ugyanis attól tartott, hogy az addig „különutas” politikát folytató Ceaușescu ismét a Szovjetunió felé fordul, ha a Nyugat megvonja tőle a támogatást. A kongresszus június 26-án mégis úgy döntött, hogy nem hosszabbítja meg a legnagyobb kedvezményt.

A magyar hírszerzés szerint a Romániára nézve negatív állásfoglalásban és a megelőző bizottsági meghallgatások során – melyeken neves nemzetközi szakértők vonultak fel – döntő szerepet játszott a Thomas Lantos szenátor és Hámos László, a már említett HHRF társalapítója és elnöke által irányított magyar érdekvéonyesítő tevékenység. Az 1987-es nemzetközi események arra figyelmeztették a magyar politikai elitet, hogy megindult a román kommunista diktatúra nemzetközi elszigetelődése, ami lehetőséget nyújtott Magyarországra

számára a kétoldalú kapcsolatokban, de fokozott figyelmet és önfegyelmet igényelt a Varsói Szerződés országaival fennálló viszonyban. Másfelől megerősítette azt a széles körben elterjedt feltételezést, hogy Nyugat (Washington) és Kelet (Moszkva) között egyfajta konszenzus alakult ki a kezelhetetlenné vált Ceaușescu elmozdításának szükségességéről.

A kivárára és információgyűjtésre szorítókozó magyar hivatalos álláspont tarthatatlanságát a brassói eseményekre adott reakció is megmutatta. 1987. november 17-én a bukaresti magyar hírszerző állomás kitűnő jelentést küldött a néptanácsi választások napján Brassóban kirobbant utcai megmozdulásról, melynek során a tízezres tömeg rendszerellenes rigmusokat énekelve behatolt a Román Kommunista Párt megyei szervezetének épületébe. A felkelésnek az erőszakszervezetek vetettek véget. Több tucat résztvevőt letartóztattak és súlyosan bántalmaztak, másokat a város elhagyására kényszerítettek, vagy kényszermunkahelyet határoztak meg számunkra. A nyugati nyilvánosságban nagy feltűnést keltő brassói felkelés említését nemcsak megtiltották a hivatalos magyar hírközlő szerveknek (televízió, rádió, MTI, nyomtatott sajtó) – amelyek rövid hírt is csak három héttel később adhattak, a hivatalos román közlésre hivatkozva –, de az ország külkapcsolati rendszerét formálisan irányító Külügyminisztériumhoz sem érkezett naprakész tájékoztatás az addig példátlan tömegmozdulásról. A romániai eseményekre vonatkozó cenzúra és a Ceaușescu-féle diktatúra értelmetlen védelmezése félháborodást keltett a nem hivatalos úton is tájékozódó közvéleményben, és hozzájárult a Kádár-rendszer legitimációjának válságához.

Az óvatos reformok útján haladó budapesti pártvezetésnek rá kellett eszmélnie, hogy a Ceaușescu-rendszerrel folytatott párbeszédkísérlet nem más, mint politikai és erkölcsi zsákutca. Amit Budapest mérsékelt és megfontolt lépésnek tartott, az Bukarestben visszautasítandó nacionalista provokációnak vagy a gyengeség jelének tűnt, ami további negatív lépésekre készítette a román felet. Így az 1988. június 27-én Románia budapesti nagykövetsége előtt az erdélyi „falurombolás” ellen rendezett nagyszabású, hivatalosan is engedélyezett tüntetésre válaszul a román kormány azonnali hatállyal bezáratta a kolozsvári magyar főkonzulátust, és valamennyi munkatársát kiutasította az országból. Grósz Károly, az MSZMP új főtitkára Kádár Jánoshoz hasonlóan otthonosabban mozgott külpolitikai, mint nemzetpolitikai kérdésekben, és a nyolcvanas évek előtti Kádárhoz hasonlóan azt gondolta, hogy a kialakult feszültség párbeszéddel, kölcsönös engedményekkel oldható fel. Az 1988. augusztus 28-ai, Aradon rendezett csúcstalálkozón azonban Ceaușescu minden magyar felvetést, javaslatot indulatosan visszautasított. A felületesen felkészült és az erdélyi kérdésben értetlen Grósz végül visszakozott, sőt a közös közlemény is a román javaslat alapján készült el. A megalázó körülmények között zajló és eredménytelenül végződő találkozózt román pírusszi győzelemnek tekinthetjük. Bukarestnek ugyanis sikerült elhárítania a magyar vádakat, de Grósz Károly politikai bukása – amihez hozzájárult az aradi kudarc – közelebb hozta a magyar politikai átalakulást. A rendszerváltó pártokban és mozgalmakban több, Romániából

vagy Csehszlovákiából áttelepült aktivista is dolgozott, akiknek is köszönhetően az új formációk sokkal keményebb hangot ütöttek meg Romániával szemben, mint a folyamatosan gyengülő MSZMP.

A nyolcvanas évek végén a román–magyar viszony egyik legfeszültebb pontja a romániai menekültek státusza lett. A hetvenes évek végétől folyamatosan nőtt a Magyarországra áttelepülő romániai (döntően erdélyi magyar) állampolgárok száma, de a jelenség igazán 1986-ban vált láthatóvá. Ekkor a magyar statisztikák 9445 romániai bevándorlót tartottak nyilván, akik részben illegálisan (a „zöldhatáron át”), érvényes útlevelemmel érkeztek az országba, de megtagadták a visszatérést Romániába. 1988-ban számuk már közelítette a húszezret. Magyarország déli, illetve északkeleti határán kisebb humanitárius válság fenyegetett, amit tovább súlyosbított az a körülmény, hogy a két ország között érvényben lévő kiadatási egyezmény alapján Magyarország köteles volt visszaszolgáltatni Romániának kiszökött állampolgárait, akiket a magyar határőrizeti szervek nem menekültnak, hanem illegális bevándorlónak tekintettek. Bár az esetek többségében a magyar hatóságok megtagadták a kiadást, az 1988-as évben több mint 1400 személyt fordítottak vissza a zöldhatárról. Készt az elvi/politikai döntés a több tízezerre duzzadt menekültáradat befogadásáról, miközben az ellenzéki és a félhivatalos nyilvánosság (az *Erdélyi Magyar Hírügynökség*, a *Beszélő* és a *Határ-Idő-Napló* című szamizdatok, a müncheni Szabad Európa Rádió magyar és román adása) rendszeresen beszámolt arról, hogy a Magyarországra menekült, majd a román hatóságoknak visszaszolgáltatót román állampolgárok brutális elbánásban részesülnek.

1988 januárjában végül Szűrös Mátyás, volt moszkvai nagykövet, az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke rádiónyilatkozatban beszélt a romániai menekültkérdésről, ismertette a január 1-jétől érvényes szabályozást, miszerint Magyarország befogadja a nem pusztán gazdasági megfontolásokból érkező menekülteket, azaz menedéket biztosít a román állampolgároknak. Szűrös megtört egy több évtizedes tabut is, amikor kijelentette, hogy a külhoni magyarok a magyar nemzet szerves részét alkotják. 1989 márciusában végül Magyarország – a Varsói Szerződés tagállamai közül elsőként – csatlakozott az 1951-es genfi menekültügyi egyezményhez. A jelentős diplomáciai visszhangot kiváltó lépés lehetővé tette a romániai, majd 1989 nyarán–őszén az NDK-ból menekülő tömegek ideiglenes befogadását.² A szociológiai felmérések szerint a lakosság többsége szolidáris volt a menekültekkel. Nem kevesen azonban gyanakvással tekintettek a – döntően Erdélyből és magyar háttérből – érkező „románokra”, mivel úgy vélték, az állam nagyobb figyelmet fordít az „idegenek” eltartására, mint a leszakadó rétegek támogatására.

A Romániából érkező menekültáradat kezelése azonban nem csupán logisztikai és anyagi feladatot jelentett a magyar hatóságoknak: az ügynek komoly nemzetbiztonsági vetülete is volt. A hetvenes évektől Magyarország területén egyre aktívabb román hírszerzés ugyanis 1989 decemberéig a lehető legnagyobb

2 Lásd Schlachta Krisztina fejezetét a magyar–keletnémet kapcsolatokról e kötetben.

hasznot igyekezett húzni a kibontakozó menekültválságból. A magyar kémelhárító csoportfőnökség éves jelentése kiemelte:

„A Magyar Köztársaságban tartózkodó több mint 20 ezer menekült és hivatalosan áttelepedett személy közé a Securitate hírszerző tiszteket és ügynököket is telepített, s ezek az áttelepültek körében tanulmányozó tevékenységet folytatnak, és a legdurvább módszerektől sem visszariadva törekszenek a menekültek megfélemlítésére és hazatérésre való rábírására.”³

A Securitate fokozódó magyarországi tevékenysége a rendszerváltás évében olyan súlyos biztonsági problémát okozott, hogy a Romániára irányuló elhárítás minden határ menti megyében lekötötte a hálózat és az operatív állomány jó részét.

Az egyre nyomasztóbbnak érzett biztonsági és katonai fenyegetés addig szokatlan fellépésre készítette a magyar külügyi vezetőket – éppen 1989. június közepén, amikor a magyar demokratikus átalakulás visszafordíthatatlan pont-hoz érkezett. Egy olasz napilapnak nyilatkozva Tabajdi Csaba, az MSZMP KB Külügyi Osztályának elnökhelyettese kifejtette, hogy Magyarország kész visszanyerni az évszázadokkal korábban elvesztett szuverenitását, és hozzátette: a magyar katonai doktrína változóban van, mivel a veszély nem Nyugatról, hanem Keletről, pontosabban Romániából érkezik. Az interjú jelentős visszhangot váltott ki a nemzetközi médiában és heves tiltakozást a szomszédos országban. Annak ellenére, hogy Tabajdi csak a magyar politikai és katonai vezetés félelmeit juttatta kifejezésre, az ügy meglepő fordulatot vett: az MSZMP Politikai Bizottsága nem védte meg a túl nacionalistának tartott fiatal reformert, sőt Tabajdi ellen néhány hónapig tartó vizsgálat indult, amelynek végén felfüggesztették funkciójából. A Ceaușescu-diktatúra nyílt kritikáját és a román rendszer operatív eszközökkel történő fellazítását ekkor már nem elsősorban a külügyi/belügyi apparátus felkészültségi állapota vagy az összetett nemzetközi helyzet akadályozta, hanem a politikusok félelme az egyébként is sok megrázkódtatással és kockázattal járó rendszerváltás döntő szakaszában.

Magyarország és az 1989-es romániai forradalom

Romániában a mai napig népszerű az a feltételezés, hogy az 1989-es forradalom kirobbantásában jelentős szerepet játszott az ország destabilizációjában érdekelt Magyarország. A valóság azonban az, hogy a Romániára szakosodott magyar hírszerző önálló alosztály csak 1989. november 1-jén jött létre tíz operatív tiszttel, és december végéig csupán néhány (máig ismeretlen tartalmú) akciót sikerült végrehajtania Románia területén. Mivel az említett műveletekre vonat-

3 Szigorúan titkos '89. *A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolója*. Szerk. Müller Rolf – Takács Tibor. Bp., 2010. 57.

kozó iratok ma is az utódszervek kezelésében vannak, nem tudható, hogy milyen mértékben járult hozzá a demokratikus átszervezés küszöbén álló magyar állambiztonság a Ceaușescu-rendszer megdöntéséhez. Levéltári adatok és visszaemlékezések alapján azonban bizonyítottnak tűnik, hogy 1989 késő ősztől a hírszerzés már nem az ellenséges tevékenység semlegesítésében és a romániai belső helyzet felmérésében, hanem gyökeres megváltoztatásában volt érdekelt. Ebben az összefüggésben értelmezhető a Ceaușescu-rendszer ellen küzdő Tőkés László temesvári református segédlelkésznek és más ellenzéki személyeknek nyújtott támogatás is. A „logisztikai” és erkölcsi segítség azonban nem egy jól átgondolt és központilag irányított tervből bontakozott ki. Ezért hibásak és félrevezetőek az 1989 kapcsán felbukkanó összeesküvéselméletek, mivel kritikátlanul átveszik és továbbfejlesztik a Securitate-tisztek öngazoló narratíváját, amely külső irányítású destabilizációs tervet sejtet a győztes forradalom mögött.

Tény azonban, hogy a Ceaușescu-rendszer dicstelen bukása 1989. december 22-én új szakaszba léptette a román–magyar kapcsolatokat. Alig egy héttel később, december 29-én Horn Gyula magyar külügyminiszter első külföldi politikusként repült Romániába, és a Nemzeti Megmentési Front vezetőjével, a később államfővé választott Ion Iliescuval tárgyalt. A felek megállapodtak a debreceni román és kolozsvári magyar főkonzulátus újrainyításában (erre csak 1997-ben került sor), a két fővárosban román, illetve magyar kulturális intézet létesítésében. A román fél ígéretet tett a magyar oktatási hálózat újjáépítésére, a magyarországi sajtótermékek árusítására és a Magyar Televízió adásának szabad vételére. A magyarországi közvélemény élő adásban élte át a szomszédban zajló drámai eseményeket, és a nacionalista gyűlöletkeltésen felülemelkedve soha nem látott empátiával közelített a román nép szenvedéséhez, majd a forradalom győzelméhez. A magyar Vöröskereszt és ellenzéki magánszemélyek több száz tonnányi segélyszállítmányt juttattak el Romániába, melynek nagy többsége egyszerű állampolgárok adományaként érkezett. Sok magyar számára a romániai forradalom élménye pótolta a tárgyalásos magyar rendszerváltás által okozott csalódást. A következő hónapok – elsősorban a kétoldalú kapcsolatokat megmérgező etnikai feszültségek Erdély magyar lakta régióiban, elsősorban Kolozsváron, Marosvásárhelyen és a Székelyföldön – alaposan rácăfoltak az 1989. december végi derűlátásra. A nyolcvanas évek hidegháborús állapotai mégsem tértek vissza. 1990-től kezdődően a két ország kapcsolata új, felszabadult geopolitikai környezetben fejlődhetett. Az euróatlanti övezethez való közeledés új közös perspektívát nyújtott a két országnak. Ez a külső tényező segített, ha nem is meghaladni, de mindenképpen enyhíteni a közelmúltból örökölt kölcsönös sérelmeket.

Források és irodalom

Magyarország és Románia kapcsolatainak alapvető forrásai a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (= MNL OL) a Külügyminisztérium egyes országokra vonatkozó titkos ügykezelésű iratai (XIX-J-1-j) és adminisztratív ügykezelésű iratai (XIX-J-1-k). A kétoldalú pártkapcsolatok alakulását dokumentálják az állampárt iratai: az MDP központi szerveinek (276. fond), az MSZMP központi szerveinek (288. fond – ezen belül különösen fontos a Központi Bizottság Külügyi és Kulturális Osztályának) iratanyaga. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őrzi a magyar és román belügyi szervek együttműködésére 1957 és 1963 között (BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának iratai, 1.11.12. fond), majd az 1970-es évektől a Romániára vonatkozó magyar hírszerzési tevékenységet (BM III/I Csoportfőnökségének iratai, 1.11.4. fond). A román kommunista rendszer működése és a két szomszédos ország viszonyának alakulása jól rekonstruálható a budapesti Nyílt Társadalom Archívum (Blinken OSA Archívum) anyagaiból. Különösen értékes a Szabad Európa Rádió/Szabadság Rádió Kutatóintézetének (SZER/SZRK) működése során felhalmozott dokumentumanyag és elemzés.

Az 1945 utáni magyar–román kapcsolatokról bőséges irodalom áll rendelkezésre. Az eddig megjelent feldolgozások elsősorban a diplomáciai és pártkapcsolatokat, valamint a nemzetiségi kérdés romániai kezelését és az ehhez érkező magyar reakciókat vizsgálták. Kevesebb figyelmet kapott a gazdasági együttműködés, a kulturális dimenzió, valamint a mindennapok története (határ menti térségek párhuzamos fejlődése; turizmus).

Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, 2013.

Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története, 1952–1960*. Csíkszereda, 2008.

Földes, György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Bp., 2007.

Fülöp Mihály – Vincze Gábor: *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Bp., 1998.

Fülöp Mihály – Vincze Gábor: *Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1948–1955)*. Debrecen, 2007.

Kaszás Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon, 1988–1989. Út a menekültkérdés tagadásától az 1951. évi genfi menekültügyi egyezményhez való csatlakozásig*. Bp., 2015.

Miklóssy, Katalin: *Manoeuvres of National Interest. Internationalism and Nationalism in the Emerging Kádárist Criticism of Romania 1968–1972*. Helsinki, 2003.

Müller Rolf – Takács Tibor: *Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámoló*. Bp., 2010.

Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Bp.–Kolozsvár, 2004.

Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája 1965–1974*. Csíkszereda, 2010.

Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Csíkszereda, 2017.